

ความเป็นมาของปัญหาและปัญหา

ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับประชาชนอันเป็นทรัพยากรที่สำคัญของประเทศนั้นมีหลายประการด้วยกัน และปัญหาบางประการนับเป็นปัญหาระดับประเทศซึ่งควรได้รับความสนใจแก้ไขโดยเร่งด่วน เพื่อให้ประชาชนมีคุณภาพชีวิตดีขึ้น โดยเฉพาะปัญหาที่เกิดจากความไม่รู้ ความเจ็บป่วยและความยากจนของประชาชน (นิรุติ ไชยกุล, 2519 : 12-14) ประกอบกับสภาพสังคมของไทยเรานั้นประชาชนอาศัยอยู่ในชนบทถึงประมาณร้อยละ 80 (วิไล ตั้งจิตสมคิด, 2528 : 11) นับว่าเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ หากประชาชนกลุ่มดังกล่าวมีคุณภาพชีวิตที่ไม่ดี ก็ย่อมทำให้การพัฒนาประเทศไม่มีความก้าวหน้าเท่าที่ควร ดังนั้น การพัฒนาประเทศโดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาชนบทจึงมีความจำเป็นมาก ดังพระราชดำรัสของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงกล่าวถึงความจำเป็นในการพัฒนาชนบทว่า "คนไทยจำนวนมากอาศัยอยู่ในชนบท ปัญหาชนบทเกี่ยวเนื่องด้วยการดำเนินชีวิตของประชาชน และการทำมาหากินที่ต้องอาศัยสภาพธรรมชาติ หากธรรมชาติเกิดความขาดแคลน ก็จะส่งผลให้ผลผลิตได้ไม่เพียงพอ เกิดปัญหาอื่น ๆ ตามมา เช่น สุขภาพไม่ดี ขาดโอกาสในการศึกษา หอดหนทางหากินก็จะอพยพเข้าสู่เมืองและเกิดปัญหาอื่น ๆ ในเมืองตามมา ฉะนั้น การแก้ปัญหามชนบทจึงเป็นการช่วยแก้ไขปัญหาทั้งชนบทและปัญหาเมือง" (มณูญ มุกข์ประดิษฐ์, 2534 : 71) จึงอาจกล่าวสรุปได้ว่า การพัฒนาที่จะให้มีความเจริญมั่นคงได้อย่างแท้จริงสำหรับประเทศไทยเรานั้น ต้องให้ความสำคัญกับการพัฒนาชุมชนในชนบทเป็นเบื้องต้น และเนื่องจากเกือบทุกจังหวัดของประเทศไทยมีสภาพเป็นชนบท จึงมีความจำเป็น

ที่จะต้องดำเนินการ ในการพัฒนาในทุกพื้นที่ ตามความเหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของท้องถิ่น

ในการพัฒนาพื้นที่ใด ๆ หรือพัฒนาประเทศโดยภาพรวมนั้น นักเศรษฐศาสตร์ และนักการศึกษาต่างมีความเห็นพ้องต้องกันว่า การที่จะดำเนินการพัฒนาให้ประสบผลสำเร็จ และเกิดความเจริญก้าวหน้าทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมได้นั้น รัฐบาลจะต้องจัดการศึกษาให้กับประชาชนก่อนเป็นอันดับแรก เพื่อเป็นการพัฒนากำลังคน (สรุขชัย ชีเมเกิด, 2522 : 80) เพราะการลงทุนทางด้านการศึกษาอบรม มีผลโดยตรงต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ (วิทยากร เชียงกุล, 2522 : 40) ให้มีคุณภาพในการพัฒนาตนเองและส่วนรวม ดังเช่น ลี ฮาน บี แห่งเกาหลีใต้ ได้กล่าวไว้ด้วยความภาคภูมิใจว่า "ความคิดริเริ่มในการพัฒนาประเทศ เป็นผลมาจากรากฐานทางการศึกษา แม้ว่าเมืองโซมขาวจะมีทรัพยากรธรรมชาติไม่มากนัก แต่เกาหลีก็อุดมไปด้วยวัฒนธรรมที่ดีงาม และประชาชนได้รับการศึกษาสูง การที่ประชาชนของประเทศนี้ขวนขวายเพื่อแสวงหาความรู้อย่างต่อเนื่อง กลายเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เราสามารถพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว" (คำรงค์ ฐานดี, 2530 : 82) แสดงให้เห็นว่า ประเทศที่ประชาชนมีความรู้ความสามารถ แม้จะขาดทรัพยากรด้านอื่น ๆ ก็สามารถพัฒนาประเทศไปได้ (กำแหง พลาวงกูร, 2514 : 34) ดังนั้นในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529) จึงได้กำหนดแนวทางการพัฒนางานพัฒนาชนบท โดยมุ่งเน้นในเขตพื้นที่ยากจนเป็นหลัก และได้จัดตั้งองค์กรขึ้นคณะหนึ่ง เรียกว่า "คณะกรรมการพัฒนาชนบทแห่งชาติ" (กชช.) โดยให้มีความรับผิดชอบในการกำหนดแผนงาน โครงการ ที่จะต้องดำเนินงานแก้ปัญหาขั้นพื้นฐานของชาวชนบท อันได้แก่ปัญหาความขาดแคลน ปัญหาความรู้และปัญหาความเจ็บป่วย ภายใต้ความรับผิดชอบของ 4 กระทรวงหลัก คือ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงสาธารณสุข และกระทรวงมหาดไทย โดยเน้น การฝึกกำลัง และการมีส่วนร่วมของประชาชน (สุรัตน์ บุญฤทธิ์, 2534 : บทนำ อ้างอิงมาจาก โกวิทย์ พวงงาม, 2534 : 3) และในปี 2531 ให้เพิ่ม กระทรวงหลักอีก 2 กระทรวง คือ กระทรวงพาณิชย์ และกระทรวงอุตสาหกรรม เพื่อให้ทุกฝ่ายมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทโดยการร่วมมือประสานงานกันมากขึ้น

หากพิจารณาบทบาทในการพัฒนาชุมชนของกระทรวงศึกษาธิการจะพบว่า กระทรวงศึกษาธิการมีเจตจำนงที่จะดำเนินการพัฒนาชุมชน เพื่อสนองนโยบาย รัฐบาลโดยวิธีการจัดการศึกษาให้แก่ประชาชน ทั้งในและนอกระบบโรงเรียน โดย กำหนดกรอบนโยบายให้ประชาชนมีความรู้ ดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการการ ประถมศึกษาแห่งชาติ, 2526 : 19)

1. ความรู้พื้นฐาน เพื่อนำความรู้ไปประกอบอาชีพได้ตามความต้องการ ของแต่ละครอบครัว ตามความเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่น
2. ความรู้ความเข้าใจในสิทธิหน้าที่ความรับผิดชอบของพลเมืองดี อันพึงมีต่อชาติบ้านเมือง มีคุณธรรม จริยธรรม วัฒนธรรมและมีความรัก ห่วงแหน แผ่นดินเกิด
3. ความรู้ความเข้าใจในเรื่องสุขภาพอนามัย การป้องกันโรคภัยไข้ เจ็บ การบำรุงรักษาสุขภาพอนามัยให้สมบูรณ์
4. ความรู้ความเข้าใจในกระบวนการพัฒนาชนบท และมีทัศนคติที่ดีต่อ งานพัฒนาชนบทของรัฐบาล

สำหรับแนวทางการปฏิบัตินั้น ในปี พ.ศ. 2526 รัฐบาลได้มอบให้กระทรวงศึกษาธิการดำเนินงานโครงการสำคัญ 2 โครงการคือ โครงการการศึกษา
นอกโรงเรียนเพื่อเสริมสร้างการพัฒนาชนบทยากจน ของกรมการศึกษานอกโรงเรียน และ โครงการการศึกษาเพื่อพัฒนาหมู่บ้านในเขตชนบทยากจน ของสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, 2529 : 3) และในส่วนบทบาทของสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ นั้น เน้นให้โรงเรียนประถมศึกษาเป็นศูนย์กลางพัฒนาชนบทอย่างแท้จริง ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530-2534) เพราะการประถมศึกษาเป็นแหล่งผลิตมวลชนส่วนใหญ่ของประเทศ แรงงานชนบทล้วนแต่เป็นทรัพยากรบุคคลที่ผ่านการผลิตจากโรงเรียนประถมศึกษาทั้งสิ้น และเพื่อให้เยาวชนมีโอกาสดำเนินการศึกษามากขึ้น รัฐบาลจึงได้ประกาศขยายการศึกษาภาคบังคับในระดับประถมศึกษาจาก 6 ปีเป็น 9 ปี ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535 - 2539) โดยจะประกาศเป็นปี ๆ ไป (พิศทัศน์ แสงธรรม, 2534 : 17)

จากนโยบายดังกล่าว ชี้ให้เห็นว่าสถาบันการศึกษาในพื้นที่ชุมชนชนบทจะต้องมีบทบาทในการจัดการศึกษา และเป็นแกนนำในการพัฒนาชุมชนเพื่อสนองนโยบายอย่างแน่นอน และสถาบันการศึกษาที่อยู่ใกล้ชิดประชาชนครอบคลุมพื้นที่ทั่วประเทศก็คือ โรงเรียนประถมศึกษา โดยมีครูในโรงเรียนประถมศึกษาเป็นผู้ปฏิบัติตามนโยบาย ทั้งนี้เพราะนอกจากจะถือว่าครูเป็นกลุ่มบุคคลที่มีความรู้ความสามารถจากการได้รับการศึกษามากกว่าชาวบ้านแล้ว ครูยังทำหน้าที่อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาชุมชน ซึ่งนอกเหนือจากการสอนนักเรียนอีกด้วย เช่น ทำหน้าที่เลขานุการสภาตำบล (กสต.) และทำหน้าที่อยู่ในคณะกรรมการสนับสนุนการปฏิบัติการพัฒนาชนบทระดับตำบล (คปต.) โดยทำหน้าที่สนับสนุนทางด้านวิชาการแก่กรรมการหมู่บ้าน (กม.) และสภาตำบล (กสต.) โดยทำการวิเคราะห์ข้อมูล

จากแบบบันทึกข้อมูล กชช. 2 ค และแบบบันทึกข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) เพื่อค้นหาปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของประชาชน นำเสนอต่อกรรมการหมู่บ้าน และสภาตำบล เพื่อจัดทำแผนพัฒนาตำบลและหมู่บ้านต่อไป (สำนักงานเลขาธิการคุรุสภา, 2524 : 121-122) นอกจากบทบาทของครูดังกล่าวแล้ว ธีรยุทธ์ เสนีย์วงศ์ ณ อยุธยา (2523 : 213-216) ได้กล่าวถึงบทบาทของครูในการที่จะช่วยพัฒนาชุมชนไว้โดยสรุปคือ

1. บทบาทในฐานะเป็นผู้ติดต่อสื่อสาร เพื่อให้ประชาชนที่อยู่ในชนบทห่างไกลมีโอกาสได้ทราบข่าวต่าง ๆ ของบ้านเมือง อันจะนำไปสู่การร่วมกันสนองรัฐบาล และมีส่วนร่วมในโครงการเพื่อการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ดังนั้น ครูจึงต้องมีบทบาทในฐานะเป็นผู้ติดต่อสื่อสารที่สำคัญ
2. บทบาทในฐานะผู้สนับสนุนส่งเสริมโครงการพัฒนาต่าง ๆ ของชาติและชุมชน ด้วยเหตุที่ครูอยู่ในฐานะเป็นที่เชื่อถือไว้วางใจของชุมชน การสนับสนุนของครูจะมีผลให้ประชาชนร่วมสนับสนุนด้วย
3. บทบาทในฐานะผู้ทำงานบูรณะชนบท เพราะครูมีความผูกพันใกล้ชิดกับชุมชน จึงทราบปัญหาและความต้องการของชุมชน ทำให้พัฒนาชุมชนได้ประสบความสำเร็จ
4. บทบาทในฐานะผู้แก้ปัญหาและความต้องการของชุมชนให้แก่หน่วยงานต่าง ๆ ที่เข้าไปทำงานเพื่อพัฒนาชุมชน ให้ได้รับข้อมูลที่ถูกต้องตามสภาพความเป็นจริง
5. บทบาทในฐานะผู้เรียนรู้ หมายถึง การที่ครูจะต้องศึกษาทำความเข้าใจในสภาพของชุมชนทั้งทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม การปกครองตนเอง ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงของชุมชนด้านต่าง ๆ เพื่อสามารถแปลความต้องการของชุมชนได้ถูกต้อง

6. บทบาทในฐานะผู้นำการเปลี่ยนแปลง เนื่องจากครูเป็นที่ยอมรับ และเชื่อถือของประชาชนจึงเป็นตัวเร่งในการพัฒนา กระตุ้นให้คนในชุมชนตื่นตัว ในการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนให้ดีขึ้น และยอมรับโครงการต่าง ๆ เมื่อโครงการนั้นได้รับการสนับสนุนจากครู

7. บทบาทในฐานะเป็นนักนวัตกรรมในด้านเทคนิค วิธีสอน รู้จักคิด ค้นเทคนิควิธีการใหม่ ๆ มาใช้เสมอ

8. บทบาทในฐานะผู้แก้ปัญหา เป็นการจัดการดำเนินการ หรือการมีส่วนร่วมกับชุมชนเพื่อพัฒนาประชาชนในชุมชนให้เกิดความคิดริเริ่ม และช่วยตนเอง

9. บทบาทในการจัดหารวบรวมทรัพยากรในชุมชนมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการพัฒนาชุมชน หรือรวบรวมกลุ่มบุคคลเพื่อดำเนินโครงการหรือจัดกิจกรรมให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชน

10. บทบาทในการผสมผสานประสบการณ์เรียนรู้ทั้งในและนอกโรงเรียน เพื่อไม่ให้ผู้เรียนเกิดความสับสนทั้งในและนอกระบบโรงเรียน

11. บทบาทในฐานะผู้ประสานงานของโครงการต่าง ๆ เพราะครูอยู่ในฐานะที่เป็นบุคลากรของชุมชนที่มีความรู้ มีการศึกษาดี จึงมีความสามารถในการประสานงานได้สูง ทำให้ไม่เกิดความซ้ำซ้อนสูญเปล่าของทรัพยากร

12. บทบาทในฐานะที่ปรึกษาของชุมชนในกิจกรรมต่าง ๆ

13. บทบาทในฐานะผู้ร่วมปฏิบัติงานกับประชาชนในชุมชน รวมทั้งการชักชวนครูและนักเรียนเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนด้วย

14. บทบาทในฐานะผู้ให้บริการแก่ชุมชน ทั้งในด้านวิชาการ อาคารสถานที่ และการติดต่อประสานงานต่าง ๆ

นอกจากบทบาทของครูดังกล่าวแล้ว คณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อการปฏิรูปการศึกษา (2518 : 172-174) ได้กล่าวถึงบทบาทของครูที่มีต่อสังคมหรือชุมชนในท้องถิ่นไว้ว่า ครูควรมีความรู้ความสนใจในการเกษตรกรรมพอที่จะเข้าใจ

และสามารถมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการเกษตรในท้องถิ่นเป็นอย่างดี และเป็นผู้ส่งเสริมการดำเนินชีวิตตามวิถีทางประชาธิปไตยในชุมชน โดยประพฤตินเป็นแบบอย่าง และชักนำให้ผู้อื่นปฏิบัติตามในโอกาสอันเหมาะสม รวมทั้งหาโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมโดยเต็มใจในกิจกรรมด้านต่าง ๆ ของท้องถิ่น อุทิศตนเองเป็นที่ปรึกษาหรือช่วยแก้ปัญหาของท้องถิ่น เพื่อสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในท้องถิ่นของตนเอง

สำหรับสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ ซึ่งได้กำหนดโครงการการศึกษาเพื่อพัฒนาหมู่บ้านในเขตชนบทภาคจน (กศ.พช.) ให้ดำเนินการในโรงเรียนประถมศึกษาเพื่อแก้ไขความยากจนของประชาชนในเขตชนบท โดยให้โรงเรียนสามารถให้บริการด้านต่าง ๆ แก่ชุมชนนั้น ครูต้องมีบทบาทตามวัตถุประสงค์ของโครงการคือ ปรับปรุงการเรียนการสอน ให้นักเรียนสามารถนำความรู้ไปใช้พัฒนาคุณภาพชีวิตทั้งตนเองและสังคมได้ ศึกษาสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน พัฒนาคนในชุมชนให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ และมีความเป็นผู้นำ ปรับปรุงโรงเรียนให้เป็นแหล่งสนับสนุนการกีฬา นันทนาการ ตลอดจนประเพณีของท้องถิ่น และเป็นแหล่งข่าวสารที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนทั้งด้านวิชาการและวิชาอาชีพได้ (สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, 2527 : 55-56)

จากนโยบายของรัฐบาล และการปฏิบัติในระดับต่าง ๆ จะเห็นได้ว่าวิธีการที่จะทำให้การพัฒนาประเทศประสบผลสำเร็จได้ก็คือ การพัฒนาการศึกษาให้สอดคล้องกับความจำเป็นและความต้องการของประชาชน โดยเฉพาะการศึกษาในระดับประถมศึกษา ซึ่งครูในโรงเรียนประถมศึกษาต้องสร้างความสัมพันธ์กับผู้ปกครองหรือประชาชนในชุมชนด้วย (สุวัฒน์ มุทธเมธา, 2524 : 14) ทั้งนี้เพื่อให้ประชาชนเข้าใจเป้าหมายของโรงเรียน และยินดีที่จะให้ความร่วมมือในการพัฒนาโรงเรียนและชุมชนของตน ดังนั้นครูจึงต้องทำความเข้าใจกับชุมชนที่ตนเองสอนอยู่

พยายามที่จะให้โรงเรียนได้รับใช้ชุมชนและสังคมส่วนรวม เพื่อที่จะได้รับทราบ ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ตลอดจนสื่อความคิดและความต้องการของชุมชนกับภายนอก และช่วยเหลือชุมชนในด้านต่าง ๆ เพราะงานของครูคือการให้ความรู้แก่มนุษย์ หรือการพัฒนาคน ซึ่งถือว่าเป็นเป้าหมายสุดยอดของการพัฒนาชุมชน (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2523 : 20) จากบทบาทของครูโรงเรียนประถมศึกษาดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าครูโรงเรียนประถมศึกษาเป็นบุคลากรกลุ่มหนึ่งที่มีบทบาทในการ พัฒนาชุมชนที่สำคัญ ซึ่งหากครูได้ปฏิบัติตามบทบาทดังกล่าวในระดับสูง ก็น่าจะเป็นส่วนช่วยแก้ปัญหาในชนบทได้มาก

สำหรับพื้นที่จังหวัดชุมพรนั้น แม้ว่าจะไม่ถูกกำหนดเป็นพื้นที่ชนบทยากจน ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 แต่สภาพความเป็นจริงแล้วเป็น พื้นที่ที่มีความจำเป็นต้องพัฒนาอีกมาก เนื่องจากสภาพภูมิประเทศในบางอำเภอมีความทุรกันดาร ประชาชนที่อยู่ห่างไกลยังมีความขาดแคลนและขาดโอกาสในการ รับบริการด้านต่าง ๆ จากส่วนกลางในระดับสูง เช่น การศึกษาต่อในระดับมัธยมศึกษา มีเพียงร้อยละ 52 (สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดชุมพร, 2533 : 8) เด็กวัยเรียนบางส่วนไม่ได้เข้าเรียนในระดับประถมศึกษาเนื่องจากบิดามารดามี อาชีพรับจ้างชั่วคราว และย้ายเข้าไปอยู่ในพื้นที่ไม่ถูกต้องตามกฎหมาย เขาชน บางกลุ่มติดยาเสพติด เช่น กลุ่มอาชีพการประมงและรับจ้าง การประกอบอาชีพ และเศรษฐกิจนั้น ประชาชนส่วนใหญ่ทำการเกษตร มักประสบปัญหาการตลาด ราคาของพืชผลไม่แน่นอน ธุรกิจใหม่ ๆ บางประเภททำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เกิดกลุ่มอิทธิพลเพราะจัดผลประโยชน์ และมีความขัดแย้งกันใน กลุ่มการเมืองในระดับท้องถิ่น เกิดอาชญากรรมบ่อยครั้ง เป็นผลกระทบต่อสภาพ สังคมและวัฒนธรรม ในด้านสุขภาพอนามัยประชาชนไม่ค่อยให้ความสำคัญต่อ สุขภาพอนามัยในชุมชนมากนัก สถิติการเจ็บป่วยด้วยโรคและอุบัติเหตุสูง การมี

ส่วนที่ถูกสุกัลักษณะ ใช้มีเพียงร้อยละ 61.69 (สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดชุมพร, 2534 : 34) นอกจากนี้จังหวัดชุมพรได้รับภัยธรรมชาติ จากพายุไต้ฝุ่น "เกย์" เมื่อปี 2532 เป็นผลให้ประชาชนได้รับความเสียหายหนักและหนักมากในบางพื้นที่ ซึ่งเป็นความเสียหายทั้งชีวิตและทรัพย์สิน ประชาชนส่วนหนึ่งประสบความล้มเหลวในอาชีพการเกษตรโดยสิ้นเชิง ทำให้มีความยากจนและมีหนี้สินอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน และประการสำคัญคือ ประชาชนขาดขวัญและกำลังใจ เกิดความท้อแท้และตกอยู่ในอาการหวาดกลัว เหล่านี้เป็นความเสียหายที่ประเมินค่าไม่ได้ จากสภาพดังกล่าวทำให้มองเห็นว่า จังหวัดชุมพรนั้นเป็นพื้นที่ที่มีความจำเป็นต้องพัฒนาโดยเร่งด่วน เพื่อให้คุณภาพชีวิตของประชาชนดีขึ้นอีกระดับหนึ่ง

จากความจำเป็นในการพัฒนาประเทศของรัฐบาล โดยมุ่งเน้นพื้นที่ชนบท กรอบนโยบายการพัฒนาชนบทของกระทรวงศึกษาธิการ โดยผู้บริหารทางการศึกษาระดับต่าง ๆ เป็นผู้ดำเนินการ และมีครูในโรงเรียนประถมศึกษาเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ ประกอบกับสภาพปัญหาของพื้นที่จังหวัดชุมพรดังกล่าวมาแล้ว ทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาว่าครูสังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดชุมพร มีบทบาทในการพัฒนาชุมชนอยู่ในระดับใด โดยเฉพาะบทบาทที่สำคัญ คือ บทบาทด้านการศึกษ เศรษฐกิจและอาชีพ สังคมและวัฒนธรรม สุขภาพอนามัย และการเมืองการปกครอง ตลอดจนต้องการศึกษาถึงสภาพปัญหาและข้อเสนอแนะ ในการปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ ที่มีผลต่อการพัฒนาชุมชน เพื่อจะ ได้นำผลที่ได้จากการวิจัย ไปใช้ในการสนับสนุนบทบาทในการพัฒนาชุมชนของครูและช่วยแก้ไขปัญหาคือ

เอกสารที่เกี่ยวข้อง

การกำหนดกรอบแนวความคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน และบทบาทของครูประถมศึกษากับการพัฒนาชุมชนนั้น เพื่อเป็นการสร้างความเข้าใจ

และเชื่อมโยงไปสู่กรอบความคิดในการศึกษาบทบาทในการพัฒนาชุมชนของครูในโรงเรียนประถมศึกษา ผู้วิจัยได้รวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและนำเสนอตามลำดับดังนี้

ตอนที่ 1 การพัฒนาชุมชน

- 1.1 ที่มา ความหมาย ความสำคัญและปัญหาของการพัฒนาชุมชน
- 1.2 ปรัชญา แนวความคิดและหลักการพัฒนาชุมชน
- 1.3 สาระสำคัญของโครงการการศึกษาเพื่อพัฒนาหมู่บ้านในเขตชนบท (กศ.พช.)

ตอนที่ 2 บทบาทของครูและโรงเรียนในการพัฒนาชุมชน

- 2.1 ความหมาย ทฤษฎีและหลักการเกี่ยวกับบทบาท
- 2.2 ความสัมพันธ์และบทบาทของโรงเรียนที่มีต่อชุมชน
- 2.3 บทบาทของครูโดยทั่วไป

ตอนที่ 3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. การพัฒนาชุมชน

1.1 ที่มาและความหมายของการพัฒนาชุมชน

การพัฒนาชุมชนนั้น เป็นกิจกรรมที่มีมานานควบคู่กับการเกิดเป็นชุมชนของมนุษย์หรือการอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มทางสังคม การพัฒนาชุมชนของประเทศไทยก็มีหลักฐานยืนยันได้ว่าการพัฒนาชุมชนมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย (สัญญา-วิวัฒน์, 2515 : 17) ทั้งนี้เพราะผู้นำประเทศมีความเห็นว่า มีความจำเป็นที่จะต้องสร้างความเจริญของชุมชนในทุกด้านให้ทันกับความต้องการของชุมชน สอดคล้องกับความก้าวหน้าของสังคมอื่น ๆ และเหมาะสมกับการขยายตัวของประชากรแต่ละประเทศจึงดำเนินการพัฒนาชุมชนกันมาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 องค์การต่าง ๆ และประเทศที่กำลังพัฒนาต่างก็ตื่นตัว

ในการที่จะพัฒนาประเทศของคนให้มีคุณภาพชีวิตของประชาชนดีขึ้น โดยนำวิธีการที่เรียกว่า "การพัฒนา" มาใช้โดยเรียกชื่อแตกต่างกันออกไป เช่น ศรีลังกาและมาเลเซีย เรียกว่า "การพัฒนาชนบท" (Rural Development) ปากีสถานใช้คำว่า "ประชาธิปไตยมูลฐาน" (Basic Democracy) ประเทศพม่าแต่เดิม เรียกว่า "การศึกษามวลชน" (Mass Education) แต่ในปัจจุบันเรียกว่า "โครงการพัฒนาชุมชน" (Community Development Project) ในประเทศจีน (ไต้หวัน) เรียกว่า "การสร้างชนบท" (Rural Reconstruction) อินโดนีเซียใช้คำว่า "สวัสดิการชุมชน" (Community Welfare) (ชนิดารักษ์พลเมือง, 2526 : 44) ส่วนองค์การสหประชาชาติ ประเทศฟิลิปปินส์และไทยเรียกว่า "การพัฒนาชุมชน" (Community Development) (สุวิทย์ ยี่งวรพันธุ์, 2512 : 66) ในส่วนของความหมายของคำว่า "การพัฒนาชุมชน" สามารถให้ความหมายให้มีความชัดเจนขึ้นจากคำว่า "พัฒนา" (Development) และ คำว่า "ชุมชน" (Community) ดังนี้

อมร รักษาสัตย์ (2508 : 2-8) ได้ให้ความหมายของคำว่า "พัฒนา" ไว้ว่า เป็นการเปลี่ยนระบบที่ทำการ และนอกจากนี้ แบทเตน (Batten, 1959 : 2) ได้กล่าวว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับความหมายตามความหมายของพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตสถาน (2530 : 588) ที่ได้ให้ความหมายไว้ว่า หมายถึง ความเจริญเติบโตหรือความก้าวหน้า ส่วนคำว่า "ชุมชน" นั้น กูด (Good, 1959 : 113) ได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

ประการแรก ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่มีพื้นฐานของความสนใจร่วมกัน อาจจะรวมกลุ่มกันอยู่ในพื้นที่เดียวกัน หรืออยู่กระจัดกระจายคนละพื้นที่ก็ได้

ประการที่สอง ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนซึ่งอาศัยอยู่รวมกันในพื้นที่อันเป็นท้องถิ่นเดียวกัน มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาและวัฒนธรรมเดียวกัน มีสภาพ

ภูมิศาสตร์ที่เกื้อกูลให้ประชาชนสามารถประกอบกิจกรรมที่สนใจร่วมกันได้ง่าย ในความหมายประการที่สองนี้สอดคล้องกับ สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2523 : 6) ที่ได้ให้ความหมายของชุมชนว่า หมายถึง องค์การทางสังคมอย่างหนึ่งที่มีอาณาเขตครอบคลุมท้องถิ่นหนึ่ง และปวงสมาชิกสามารถบรรลุถึงความต้องการพื้นฐานส่วนใหญ่ได้ และสามารถแก้ไขปัญหาในส่วนของชุมชนของตนเองได้

จากความหมายดังกล่าว จึงอาจสรุปได้ว่า ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่มีถิ่นที่อยู่อาศัย ในพื้นที่ที่เป็นขอบเขตเดียวกันและมีวิถีชีวิตร่วมกัน และมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ทั้งในส่วนตัวและส่วนรวม

จากการได้ศึกษาเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาชุมชน พบว่ามีผู้รู้และหน่วยงานต่าง ๆ ที่ให้ความหมายของการพัฒนาชุมชนไว้ ดังนี้

กรมการพัฒนาชุมชน (2520 : 3) ได้ให้ความหมายไว้ว่า การพัฒนาชุมชน คือ การพัฒนากำลังความคิดความสามารถของบุคคลในการทำงานร่วมกันระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐบาลกับประชาชน เพื่อปรับปรุงตนเองและชุมชนออกไปสู่ความเจริญ ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมและการปกครอง และสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2525 : 1) กล่าวว่า กระทรวงศึกษาธิการได้ให้ความหมายของการพัฒนาชุมชนว่า คือ การยกระดับมาตรฐานการครองชีพและสุขภาพอนามัยของประชาชนให้สูงขึ้น ส่งเสริมรักษาไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของท้องถิ่น โดยร่วมมือกับประชาชนและหน่วยงานต่าง ๆ นอกจากนี้ ไพร่ตัน เดชะรินทร์ (2516 : 12) ได้นำความหมายของการพัฒนาชุมชนแง่ต่าง ๆ มาวิเคราะห์ให้ลึกซึ้งลงไปอีก โดยกล่าวว่า การพัฒนาชุมชน เป็นทั้งกระบวนการ (Process) วิธีการ (Method) กรรวิธีเปลี่ยนแปลง (Movement) และเน้นแผนงาน (Program) โดยกล่าวถึงรายละเอียดดังนี้

1. การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการ (Process) ที่จะต้องทำต่อเนื่องกันอย่างมีระบบ เพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากระดับหนึ่ง ไปสู่อีกระดับหนึ่ง การเปลี่ยนแปลงนี้จำเป็นต้องใช้เวลา และจำเป็นต้องอาศัยกรรมวิธีการเปลี่ยนแปลงที่ถุกวิธี

2. การพัฒนาชุมชนเป็นวิธีเปลี่ยนแปลง (Movement) จากลักษณะหนึ่ง ไปสู่ลักษณะหนึ่ง โดยเฉพาะการเน้นการเปลี่ยนแปลงทางทัศนคติของคน เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางวัตถุ

3. การพัฒนาชุมชนเป็นวิธีการ (Method) ที่ใช้ความสามารถของประชาชนและความร่วมมือระหว่างประชาชนกับรัฐบาลในการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น วิธีการนี้ต้องเป็นที่ยอมรับ และสามารถนำการเปลี่ยนแปลงมาสู่ชุมชนอย่างถาวร และมีประโยชน์ต่อชุมชน

4. การพัฒนาชุมชนเป็นแผนงานหรือโครงการ (Program) ที่ได้จัดทำขึ้นตามหลักการพัฒนาชุมชน เพื่อนำแผนงานหรือโครงการ ไปปฏิบัติให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโดยคนในชุมชน

จากแนวความคิดต่าง ๆ เหล่านี้ สรุปได้ว่า การพัฒนาชุมชน หมายถึง กระบวนการใด ๆ ที่กระตุ้นและส่งเสริมให้ประชาชนมีความคิดที่จะปรับปรุงคุณภาพชีวิตทั้งของตนเองและสังคมให้มีความเจริญ ทั้งในด้านการศึกษา เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม สุขภาพอนามัยและการเมืองการปกครอง โดยดำเนินไปจากความร่วมมือของประชาชนเอง และมีรัฐบาลช่วยเหลือสนับสนุนในส่วนที่ประชาชนไม่อาจดำเนินการเองได้

สนอง คุณมาศ (2528 : 11-12) กล่าวถึงความสำคัญของการพัฒนาชุมชนไว้คือ

1. การพัฒนาชุมชนช่วยให้ชุมชนเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น เนื่องจากชุมชนจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ หากไม่มีการควบคุมแล้วการเปลี่ยนแปลงเป็นไปในแบบใดก็ได้ การพัฒนาชุมชนจึงสำคัญในแง่ที่ช่วยไม่ให้เกิดความเปลี่ยนแปลงไปตามธรรมชาติสู่สภาพที่เลวลง แต่จะพยายามกำหนดทิศทางของการเปลี่ยนแปลงให้เป็นไปในทางที่ดีขึ้น

2. การพัฒนาชุมชนเน้นการวางแผน เพื่อกำหนดการเปลี่ยนแปลง ทำให้สามารถควบคุมให้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมีระบบไปสู่รูปแบบที่พึงประสงค์ การพัฒนาชุมชนจึงมีส่วนช่วยให้การพัฒนาต่าง ๆ บรรลุจุดมุ่งหมาย เพราะสามารถกำหนดสภาพที่ต้องการ และวิธีการที่จะไปสู่สภาพที่พึงประสงค์ได้

3. การพัฒนาชุมชนเน้นการพัฒนาคน เพื่อเป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาของชุมชนและเอื้ออำนวยต่อการพัฒนาประเทศโดยส่วนรวม การพัฒนาชุมชนจึงสำคัญในแง่พัฒนาคุณภาพของคน

4. การพัฒนาชุมชน เน้นการร่วมมือระหว่างชุมชนกับรัฐ และองค์การเอกชน จึงมีความสำคัญในแง่ที่ช่วยลดภาระด้านงบประมาณของรัฐ เนื่องจากมีการระดมทรัพยากรจากความร่วมมือของบุคคลและองค์การเอกชน เข้ามาช่วยในการพัฒนา และช่วยลดความสูญเปล่าจากความไม่รู้ โดยให้ประชาชนในชุมชน ซึ่งทราบพื้นฐานปัญหาที่อยู่แล้วมาร่วมในการพัฒนาชุมชนของตน และลดความสูญเปล่าจากการทำงานซ้ำซ้อนกันด้วย

จากความจำเป็นและความสำคัญของการพัฒนาชุมชนดังกล่าว จะเห็นได้ว่าการพัฒนาชุมชนเป็นภารกิจที่ทุกฝ่ายทุกหน่วยงานต้องให้ความสนใจและร่วมมือ เพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิตของคนส่วนใหญ่ให้ดีขึ้น และสร้างคนในชุมชนให้มีความสามารถช่วยตนเองได้ อันจะมีผลถึงการร่วมกันพัฒนาสังคม โดยส่วนรวมของประเทศได้อย่างมีประสิทธิภาพ

1.2 ปรัชญา แนวความคิดและหลักการพัฒนาชุมชน

จากความหมายที่บ่งบอกถึงการเปลี่ยนแปลง ไปสู่สภาพที่ดีขึ้นของการพัฒนา อาจกล่าวได้ว่า การพัฒนาชุมชนตั้งอยู่บนพื้นฐานของปรัชญา แนวความคิดและหลักการที่ปรารถนาจะ ได้มีการเปลี่ยนแปลง ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง และสุขภาพอนามัยของปวงชนด้วยพลังของปวงชนเอง อย่างมีเป้าหมาย ทั้งนี้อยู่ในความดูแลช่วยเหลือตามสมควรจากรัฐบาล และภาคเอกชน เพื่อร่วมมือกันพัฒนาประชาชนให้มีคุณภาพและคุณธรรม ซึ่งจะส่งผล ไปสู่ความสำเร็จในการพัฒนาประเทศโดยส่วนรวม ปรัชญาแนวความคิดและหลักการพัฒนาชุมชน อาจสรุปได้ดังนี้

1.2.1 ปรัชญาการพัฒนาชุมชน

นิรุติ ไชยกุล (2521 : 17-18) ได้กล่าวถึงปรัชญาในการพัฒนาชุมชนว่ามีรากฐานมาจากแนวความเชื่อในตัวของมนุษย์ในด้านคุณค่าของความเป็นมนุษย์ และศักยภาพของมนุษย์ สรุปเป็นสาระสำคัญคือ

1. บุคคลแต่ละคนมีความสำคัญ และมีเอกลักษณ์ที่ไม่เหมือนกัน จึงมีสิทธิอันพึง ได้รับการปฏิบัติด้วยความยุติธรรม และอย่างบุคคลที่มีเกียรติในฐานะที่เป็นมนุษย์ปุถุชนผู้หนึ่ง
2. บุคคลแต่ละคนย่อมมีสิทธิและสามารถที่จะกำหนดวิถีการดำรงชีวิตของตน ไปในทิศทางที่ตนต้องการ
3. บุคคลแต่ละคนถ้าหากมีโอกาสแล้ว ย่อมมีความสามารถที่จะเรียนรู้เปลี่ยนแปลงทรศณะ ประพฤติปฏิบัติและพัฒนาขีดความสามารถให้มีความรับผิดชอบต่อสังคมสูงขึ้นได้
4. มนุษย์ทุกคนมีพลังในเรื่องความคิดริเริ่ม ความเป็นผู้นำและความคิดใหม่ ๆ ซ่อนเร้นอยู่ และพลังความสามารถเหล่านี้สามารถเจริญเติบโตและนำออกมาใช้ได้ ถ้าพลังซ่อนเร้นนี้ได้รับการพัฒนา

5. การพัฒนาพลังและขีดความสามารถของชุมชนในทุกด้าน เป็นสิ่งที่พึงปรารถนา และมีความสำคัญยิ่งต่อชีวิตของบุคคล ชุมชนและรัฐ

จากปรัชญาดังกล่าว พัทน์ บุญรัตพันธุ์, (2517 : 1-2)

ได้สรุปเป็นสาระสำคัญไว้ดังนี้

ประการแรก ปรัชญาของการพัฒนาชุมชน ตั้งอยู่บนรากฐาน อันมั่นคงแห่งความศรัทธาในตัวคนว่า เป็นทรัพยากรที่มีความหมายและสำคัญที่สุด มนุษย์ทุกคนมีความสามารถที่จะพัฒนาตนเองให้ดีขึ้นถ้ามีโอกาส การพัฒนาทั้งหลาย จะปราศจากผลทั้งสิ้น ถ้าหากมองข้ามในเรื่องการพัฒนาบุคคลแต่ละคนให้มีทรรศนะ ที่ถูกต้อง และมีขีดความสามารถสูงขึ้น

ประการที่สอง การพัฒนาชุมชนก็คือ ความศรัทธาในเรื่อง ความยุติธรรมของสังคม การมุ่งขจัดความขัดแย้งและความเหลื่อมล้ำต่ำสูงที่เห็น ได้ชัดในหมู่มวลชนนั้น เป็นเรื่องที่สังคมพึงยึดมั่น

ประการสุดท้าย ความไม่รู้ ความถือดีและการใช้กำลังบังคับ เป็นอุปสรรคที่สำคัญยิ่งต่อความสำเร็จของการพัฒนา ความเจริญรุดหน้าเกิดขึ้น ได้ก็ด้วยวิธีการให้การศึกษาเท่านั้น การใช้การศึกษาและให้โอกาสจะช่วยดึงพลังที่ ซ่อนเร้นในตัวคนออกมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม และการพัฒนาจะมีประสิทธิ- ภาพได้ ก็จะต้องยึดหลักการรวมกลุ่ม และการทำงานกับกลุ่ม เพราะมนุษย์เราเป็น สัตว์สังคม การอยู่รวมกันเป็นกลุ่มและทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม จะช่วยให้คนได้เจริญ เติบโตโดยเร็วที่สุด

ด้วยหลักปรัชญาดังกล่าว อาจสรุปได้ว่า ในการพัฒนาประเทศที่ จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการเมืองใน การพัฒนาประเทศนั้น การพัฒนาชุมชนนับได้ว่ามีส่วนช่วยอย่างสำคัญมาก ที่จะก่อให้เกิดพลังและความมั่นคงขึ้นในชุมชน โดยทั่วไปแล้ว การพัฒนาชุมชนเป็นการ ร่วมมือระหว่างรัฐบาลและประชาชนในการพัฒนาประเทศ ซึ่งโดยสาระสำคัญแล้ว

การพัฒนาชุมชนมีรากฐานมั่นคงมาจากปรัชญาที่ลึกซึ้ง ที่เห็นเด่นชัดก็คือ การมีความศรัทธาและความเชื่อมั่นในตัวมนุษย์ที่ว่า คนเราทุกคนไม่ว่าจะยากดีมีจนต่ำต้อยการศึกษาเพียงใด ก็ยังมีพลังและความสามารถที่จะปรับปรุงวิถีการดำรงชีวิตของตนให้มีมาตรฐานสูงขึ้น ถ้าหากมีโอกาสและการนำทักษะที่ถูกทาง พลังซ่อนเร้นจะถูกนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ อันเป็นการให้ความสำคัญแก่บุคคลซึ่งจะสำเร็จได้ด้วยการ ให้การศึกษา มีการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มการพัฒนาชุมชน

1.1.2 แนวความคิดในการพัฒนาชุมชน

แนวความคิดในการพัฒนาประเทศมีหลายรูปแบบ แต่แนวความคิดที่ให้ความสำคัญแก่คนชนบทที่ต้องการพัฒนาในด้านตัวคนและชุมชนชนบทให้ดีขึ้นคือ แนวความคิดในการพัฒนาชุมชน ซึ่งเป็นสิ่งที่สืบเนื่องมาจากปรัชญาหรือความเชื่อในคุณค่าของมนุษย์และทรัพยากรต่าง ๆ ซึ่ง นิรุติ ไซยกุล (2522 : 25) ได้จำแนกแนวความคิดไว้ดังนี้

1. การช่วยตนเอง และการให้การช่วยเหลือ เพื่อให้สามารถช่วยตนเองได้ กล่าวคือ ประชาชนในท้องถิ่นจะต้องคิดช่วยตนเองก่อนในการพัฒนาชุมชน หรือท้องถิ่นของตนทั้งในรูปแรงงาน วัสดุ และทรัพย์สิน เพื่อพัฒนาท้องถิ่นของตน รัฐบาลจะให้การสนับสนุนทางวิชาการและเงินพอสมควร ถ้าหากเกินขีดความสามารถของประชาชนในท้องถิ่น

2. การพัฒนาชุมชน เป็นการพัฒนาชนบทสมบูรณ์แบบ โดยที่ปัญหาสังคมชนบทมีขอบเขตกว้างขวาง และปัญหาหนึ่งมักจะเชื่อมโยงไปยังปัญหาอื่น ๆ เสมอ ซึ่งไม่อาจแก้ไขได้ด้วยวิธีใด หรือหน่วยงานใดโดยเฉพาะ ดังนั้นจึงต้องดำเนินการแก้ไขโดยวิธีต่าง ๆ กัน และเข้าดำเนินการแก้ไขทุกด้านที่เกี่ยวข้องกับปัญหาพร้อมกันไปในรูปแบบของโครงการ หรือแผนการดำเนินงานที่กำหนดไว้ เพื่อการแก้ปัญหาดังกล่าว

3. การพัฒนาชุมชนเป็นการดำเนินงานที่เริ่มจากท้องถิ่นชนบท โดยมีวัตถุประสงค์ที่สอดคล้องกับนโยบายพัฒนาประเทศ หมายความว่า กิจกรรมด้านพัฒนาท้องถิ่นหรือชุมชนในชนบท จะได้รับการสนับสนุนให้เป็นกำลังสำคัญและเป็นรากฐานที่ค้ำจุนนโยบายชาติ การสนับสนุนที่ได้รับนี้ก็คือ การสนับสนุนจากรัฐบาลในด้านวัตถุประสงค์และกำลังคน

แนวความคิดในการพัฒนาชุมชนดังกล่าวแล้วนั้น สรุปได้ว่าเป็นการหาวิธีการที่มุ่งจะจัดปัญหาในชนบท โดยมุ่งพัฒนาตัวคนให้สามารถช่วยเหลือตัวเองได้ มีความรับผิดชอบร่วมกัน มีความขยัน เชื้อมั่นในตนเอง มีความรับผิดชอบ และมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง โดยมีส่วนราชการและองค์การเอกชนให้ความช่วยเหลือในส่วนที่เกินขีดความสามารถ วิธีการนี้น่าจะเป็นแนวทางพัฒนาประเทศไปสู่ความเจริญได้ การกำหนดงานพัฒนาชุมชนให้เป็นส่วนหนึ่งของแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติจึงถูกกำหนดขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน โดยมีเนื้อหาในการพัฒนาสรุปได้คือ (ชนิตา รักษ์พลเมือง, 2526 : 117)

1. การพัฒนาด้านวัตถุ เป็นการสร้างความเจริญให้เกิดความสะดวกสบายแก่ประชาชน
2. การพัฒนาด้านจิตใจ เป็นการสร้างความเจริญให้กับประชาชนให้มีคุณภาพเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศต่อไป

ด้วยเหตุนี้ การพัฒนาชุมชนจึงต้องพัฒนาทั้งในด้านวัตถุ และด้านตัวบุคคลไปพร้อม ๆ กัน ซึ่งการพัฒนาดังกล่าวจะเกิดขึ้นได้ ก็โดยให้การศึกษาแก่ประชาชน เพราะการศึกษาเป็นกระบวนการถ่ายทอดและสร้างสรรค์ทักษะ ความรู้ ทักษะ และความคิดที่จะช่วยให้มวลชนมีชีวิตที่ดี (รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, 2518 : 7) และการศึกษาเป็นเครื่องมือที่สำคัญที่อาจส่งเสริมหรือก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในส่วนอื่น ๆ ของสังคมได้ (อุทัย บุญประเสริฐ, 2529: 31) ด้วยเหตุนี้

หน่วยงานที่รับผิดชอบในการจัดการศึกษาโดยตรง คือ โรงเรียนและบุคลากรในโรงเรียนต้องมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องของการพัฒนาชุมชนเป็นอย่างดี โดยเฉพาะหน่วยงานโรงเรียนประถมศึกษา ซึ่งอยู่ใกล้ชิดกับชุมชนในชนบท

1.2.3 หลักการพัฒนาชุมชน

การดำเนินงานพัฒนาชุมชน เพื่อให้เกิดความเจริญแก่ประชาชนนั้น จำเป็นต้องมีหลักการ ซึ่งมีนักวิชาการหลายท่านและองค์การต่าง ๆ สรุปหลักการพัฒนาชุมชนไว้ดังนี้

จิรพรรณ กาญจนจิตรา (2530 : 10-11) กล่าวว่า องค์การสหประชาชาติ ได้กำหนดหลัก 10 ประการ ในการพัฒนาชุมชนไว้ดังนี้

1. ในการพัฒนาชุมชนถือว่า บรรดากิจกรรมต่าง ๆ ในการพัฒนาชุมชนนั้นเพื่อชุมชน โครงการแรกที่จะดำเนินการนั้นจะต้องริเริ่มโครงการให้สอดคล้องกับความต้องการของประชาชน
2. การพัฒนาชุมชนเน้นการที่จะทำให้ความเป็นอยู่ในท้องถิ่นชนบทดีขึ้นกว่าเดิมที่เคยเป็นอยู่
3. การเปลี่ยนแปลงท่าทีและทัศนคติของประชาชนนั้น มีความสำคัญเช่นเดียวกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านวัตถุ
4. มีวัตถุประสงค์มุ่งที่จะให้ประชาชนในชุมชนมีส่วนร่วมอย่างมากในกิจกรรมของชุมชนนั้น
5. การพัฒนาชุมชนจะต้องยึดหลักที่จะใช้การกระตุ้น ใช้วิธีการที่จะแสดงให้เห็นปรากฏแก่ผู้นำชุมชนในท้องถิ่น และฝึกอบรมบรรดาผู้นำชุมชนในท้องถิ่น ไม่ว่าจะมิโครงการใดก็ตาม
6. ผู้ดำเนินงานพัฒนาชุมชนจะต้องมีความเชื่อ ให้การยอมรับนับถือต่อบทบาทของสตรีและเยาวชน ที่จะช่วยกันร่วมในโครงการซึ่งสตรีและเยาวชนเป็นกลุ่มผู้นำท้องถิ่น

7. โครงการช่วยเหลือตนเองของชุมชน ถ้าจะให้เกิดผลดีได้อย่างเต็มที่แล้ว จะต้องได้รับการช่วยเหลืออย่างจริงจังจากรัฐบาล

8. รัฐบาลจะต้องมีนโยบายแน่นอน มีการบริหารที่รู้ความเป็นระเบียบโดยเฉพาะ มีการบรรจุคนฝึกอบรม มีการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นและในระดับชาติ ตลอดจนกระทั่งมีการวิจัยและประเมินผล เพื่อความสำเร็จโดยรวมของการพัฒนาชุมชน

9. ให้องค์การอาสาสมัคร องค์กรเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในงานพัฒนาชุมชนด้วย

10. การพัฒนาชุมชนนั้นจะต้องถือว่า ความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจและสังคมในระดับท้องถิ่นทั่ว ๆ ไป จะต้องมีความก้าวหน้าคู่ขนานกันไปกับความก้าวหน้า หรือพัฒนาเศรษฐกิจหรือสังคมในระดับชาติ

กรมการพัฒนาชุมชน (ม.ป.ป. : 1-2) ได้กำหนดหลักการสำคัญในการพัฒนาชุมชนไว้ 4 ประการ คือ

1. ปลุกฝังความเชื่อมั่นในการช่วยตนเองและการทำงานร่วมกัน เดิมทีรัฐเป็นผู้หยิบยื่นความช่วยเหลือให้ ขาดการชี้แนะแนวทางให้เกิดความคิดริเริ่ม จึงต้องปลุกฝังให้คนมีความเชื่อมั่นในตนเอง และทำงานร่วมกันเป็นหมู่คณะ

2. ยึดการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นหลัก ต้องให้ประชาชนทราบเข้าใจและร่วมในกิจกรรมด้วยความสำนึกว่าเป็นงานของชุมชนเอง

3. ใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์สูงสุด ทั้งในลักษณะวัสดุและทรัพยากรบุคคล

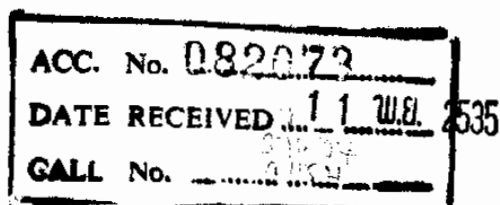
4. รัฐบาลให้ความสนับสนุนทางด้านวิชาการและวัสดุ คือ แนวคิดในการพัฒนาต้องมาจากความต้องการของประชาชน และรัฐบาลช่วยสนับสนุนในส่วนที่เกินขีดความสามารถ

นอกจากนี้ วัน เดชพิชัย (2527 : 7) ได้กล่าวว่า เนื่องจากการพัฒนาชนบทเป็น "การเปลี่ยนแปลงทางสังคม" ซึ่งต้องอาศัยผู้นำการเปลี่ยนแปลงอันได้แก่ ผู้รับนโยบายมาดำเนินงาน การพัฒนาจะเร็วหรือช้า ได้ผลหรือไม่ได้ผลตรงเป้าหรือไม่ตรงเป้า ฯลฯ ย่อมขึ้นอยู่กับผู้ปฏิบัติงานที่ใกล้ชิดกับประชาชนเป็นส่วนใหญ่ คือถ้าบุคคลเหล่านี้เข้าใจแนวคิดในการพัฒนาชนบทอย่างชัดเจน มีรูปแบบในการพัฒนาที่ถูกต้อง ใช้กลยุทธ์ที่เหมาะสม และทำงานอย่างเสียสละจริงแล้ว ก็คงไม่น่าเป็นห่วงมากนักว่า การพัฒนาชนบทจะบรรลุเป้าหมายตามที่ได้วางไว้หรือไม่

หลักในการพัฒนาชุมชน ปรัชญาและแนวความคิดในการพัฒนาชุมชนจากที่กล่าวไว้ในข้างต้นสรุปได้ว่า การพัฒนาชุมชนเป็นขบวนการที่ดำเนินการอย่างมีแผนงานที่ชัดเจน มีเป้าหมายที่แน่นอน ตรงตามความต้องการของประชาชนและประชาชนมีส่วนร่วมในการรับรู้สภาพปัญหา และคิดหาวิธีการแก้ไข เกิดความสำนึกรับผิดชอบต่อตนเองและชุมชน อันจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงแนวความคิด ทักษะคิด และพฤติกรรมที่ดีขึ้น เป็นผลให้เกิดความเจริญทั้งในส่วนบุคคลและชุมชน

1.3 สารสำคัญของโครงการการศึกษาเพื่อพัฒนาหมู่บ้านในเขตชนบท (กศ.พช.)

โครงการ กศ.พช. ที่ดำเนินการอยู่ในโรงเรียนประถมศึกษานั้น เป็นโครงการหนึ่งของสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ เกิดจากความจำเป็นที่ต้องการแก้ปัญหาความยากจนของประชาชนในเขตชนบท และต้องการพัฒนาเขตชนบทแล้วหลัง ซึ่งได้ดำเนินงานมาตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2525 และได้ปรับปรุงรูปแบบเพื่อพัฒนาชนบทให้เกิดผลอย่างจริงจัง และได้กำหนดนโยบายพัฒนาชนบทอย่างต่อเนื่อง ได้ดำเนินการตามขั้นตอน คือ การศึกษาสาเหตุและสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นแต่ละพื้นที่ กำหนด

แผนงาน โครงการ กิจกรรมและหน่วยปฏิบัติงาน (คณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, 2531 : 1) และเป็นโครงการที่ได้รับอนุมัติให้ดำเนินการต่อเนื่อง โดยขยายงานให้ครอบคลุมทุกพื้นที่ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 เพราะโครงการ กศ.พช. นี้ ได้เน้นการจัดโรงเรียนเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาชนบทให้ประชาชนสามารถพึ่งตนเองได้ โดยกำหนดภารกิจให้โรงเรียนประถมศึกษาทุกโรงเรียน สามารถให้บริการทางการศึกษา อาชีพ ศิลปวัฒนธรรม กีฬา นันทนาการ และข่าวสารแก่นักเรียนและประชาชนในท้องถิ่น โดยระดมทรัพยากรทั้งหลายที่มีอยู่ในท้องถิ่น และจากการได้รับความช่วยเหลือจากองค์กรอื่น ๆ เพื่อให้โรงเรียนประถมศึกษาในหมู่บ้านเป้าหมายเป็นศูนย์กลางในการช่วยพัฒนาชุมชนในชนบท (สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, 2527 : 55-56) โดยมีวัตถุประสงค์ของโครงการ 8 ประการคือ

1. ปรับปรุงการเรียนการสอนให้นักเรียนนำความรู้ไปใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองและสังคม
2. ส่งเสริมให้ครูและผู้เกี่ยวข้อง สามารถดำเนินการสำรวจสภาพปัจจุบัน ปัญหา ความต้องการของชุมชน ให้เห็นแนวทางในการพัฒนาท้องถิ่นของชุมชนที่โรงเรียนรับผิดชอบ
3. เพื่อพัฒนาบุคลากรในท้องถิ่นให้มีความรู้ ความเข้าใจ ให้เกิดความตระหนักและยอมรับความจำเป็นในการพัฒนาชุมชนโดยการพึ่งตนเอง
4. เพื่อให้โรงเรียนรู้จักการคัดเลือกและพัฒนาผู้นำให้ได้ผู้นำที่มีความซื่อสัตย์เสียสละ และมีคุณสมบัติของนักพัฒนา
5. เพื่อให้การศึกษาแก่ประชาชนทั้งในและนอกระบบโรงเรียนในด้านวิชาชีพที่เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่น
6. เพื่อปรับปรุงโรงเรียนประถมศึกษา ให้เป็นแหล่งข่าวในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชน

7. เพื่อปรับปรุงโรงเรียนประถมศึกษาให้เป็นศูนย์ประสานงาน
ตลอดจนบริการด้านวิชาการและวิชาชีพในการพัฒนาชนบท

8. เพื่อปรับปรุงโรงเรียนประถมศึกษาให้เป็นศูนย์ส่งเสริมการ
กีฬา นันทนาการ ศิลปวัฒนธรรมและประเพณีในท้องถิ่น

จากวัตถุประสงค์ดังกล่าว จะเห็นได้ว่าหน้าที่ของโรงเรียนประ-
ถมศึกษาในโครงการ กศ.พช. นั้น แบ่งออกได้ 3 ประการ คือ การสอนนักเรียน
สอนผู้ปกครองนักเรียนและสอนประชาชนในหมู่บ้าน อันเป็นการให้การศึกษาเพื่อนำ
ไปสู่การพัฒนาชุมชนเป็นจุดหมายสำคัญ

2. บทบาทของครูและโรงเรียนในการพัฒนาชุมชน

2.1 ความหมาย ทฤษฎีและหลักการเกี่ยวกับบทบาท

2.1.1 ความหมายเกี่ยวกับบทบาท

โดยปกติแล้วบุคคลย่อมปฏิบัติภารกิจต่าง ๆ ตามหน้าที่ที่ได้รับมอบ
หมาย ซึ่งแสดงว่าบุคคลนั้นได้แสดงบทบาทตามที่สังคมคาดหวัง บทบาทจึงเป็น
เหมือนบรรทัดฐานของการปฏิบัติ บุคคลจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเข้าใจ
บทบาทของตนเป็นอย่างดี บทบาทตามความหมายของนักสังคมวิทยาและนักจิตวิทยา
มีหลายทัศนะ ดังนี้

ประมวล รัตน์วงศ์ (2528 : 12) กล่าวว่า บทบาทเป็นพฤติกรรม-
กรรมที่เกิดขึ้นตามเงื่อนไขและอำนาจหน้าที่ที่ต้องกระทำ เมื่อบุคคลเข้ามาดำรง
ตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่ง และพฤติกรรมนั้นย่อมมีส่วนผูกพันกับความคิดของผู้ดำรง
ตำแหน่งเอง และความคาดหวังของสังคมที่เห็นว่าบุคคลผู้ดำรงตำแหน่งนั้นควรจะ
ทำ ซึ่งสอดคล้องกับ ปรีชา หมอนทอง (2521 : 23) ให้ความเห็นว่า บทบาท
เป็นหน้าที่หรือเงื่อนไข และสิทธิต่าง ๆ ซึ่งแต่ละคนที่อยู่ในตำแหน่งใด ๆ ต้อง
กระทำ หรือควรกระทำ โดยอาจเป็นหน้าที่ หรือพันธะของตำแหน่งนั้นมีอยู่ หรือ
พฤติกรรมของแต่ละบุคคลอยู่ในตำแหน่ง หรือฐานะนั้นควรจะมีตามที่บุคลากรคาด

หวังก็ได้ ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างตำแหน่งกับพฤติกรรมนั้น ศิริพร เนติบัณฑิต (2527 : 10) กล่าวว่า บทบาทในตำแหน่งพฤติกรรมที่เกิดขึ้นตามอำนาจหน้าที่ที่ต้องกระทำเมื่อมาดำรงตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่ง และพฤติกรรมดังกล่าวย่อมมีส่วนผูกพันกับความคิดเห็นของผู้ดำรงตำแหน่ง และความคาดหวังของสังคมที่เห็นว่าบุคคลซึ่งมาดำรงตำแหน่งนั้นควรกระทำ

จากความหมายดังกล่าว จึงสรุปได้ว่า บทบาท หมายถึงพฤติกรรมที่สังคมคาดหวังให้บุคคลประพฤติปฏิบัติตามตำแหน่งและหน้าที่ความรับผิดชอบ เพื่อให้มีผลสำเร็จเกิดขึ้นตามเป้าหมาย

2.1.2 ทฤษฎีและหลักการเกี่ยวกับบทบาท

ทฤษฎีบทบาทส่วนใหญ่จะพิจารณากันใน 2 ลักษณะ คือลักษณะแนวโครงสร้างทางสังคม (Social Structure) และลักษณะแนวปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Social Interaction) ซึ่งมีผู้แสดงความคิดเห็นไว้หลายท่าน เช่น จีรพรรณ กาญจนจิตรา (2523 : 20) ได้ให้นิยามลักษณะของบทบาทในลักษณะแนวโครงสร้างทางสังคม และแนวปฏิสัมพันธ์ทางสังคมไว้ว่า ด้านโครงสร้างทางสังคม บทบาทหมายถึง ตำแหน่งทางสังคมที่มีชื่อเรียกต่าง ๆ ซึ่งแสดงลักษณะ โดยคุณสมบัติและกิจกรรมของบุคคลที่ครองตำแหน่งนั้น ส่วนด้านปฏิสัมพันธ์ทางสังคม บทบาท หมายถึง ผลต่อเนื้อเรื่องที่มีแบบแผนของการกระทำที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ของบุคคลที่อยู่ในสถานการณ์แห่งการปฏิสัมพันธ์ ซึ่ง สุจิตรา สง่าเนตร (2530 : 6) ได้กล่าวถึงบทบาทแนวโครงสร้างทางสังคมว่า บทบาทจะถูกมองว่าเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดไว้ในสังคม ถูกคาดหวังไว้ว่าบุคคลในสถานภาพใดควรมีบทบาทอย่างไร เมื่อบุคคลเข้าดำรงในสถานภาพนั้นก็จะมีบทบาทตามที่สังคมคาดหวังไว้เช่นนั้น และบุคคลอื่น ๆ ก็จะถูกคาดหวัง บทบาทของผู้ที่อยู่ในสถานภาพต่าง ๆ ตามที่คิดว่าเป็นค่านิยมบรรทัดฐานที่กำหนดให้มีบทบาทพฤติกรรมนั้น ส่วนบทบาทแนวปฏิสัมพันธ์ทางสังคม จะให้ความสำคัญกับกระบวนการที่บุคคลจะทำความ

เข้าใจได้ว่าบุคคลอื่น ๆ ให้ความหมายและคาดหวังกับตัวเองอย่างไรในการที่จะมีบทบาทในสังคม อันจะเกิดขึ้นจากการที่บุคคลมีการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมต่อกัน ในความคิดเห็นของนักสังคมวิทยา นั้น วิทยา วรรณศิริ (2529 :11) กล่าวว่า นักสังคมวิทยาเป็นฝ่ายที่ให้ความสนใจ และพยายามอธิบายบทบาทในแง่โครงสร้างทางสังคมว่า บทบาทเป็นส่วนที่ติดอยู่กับฐานะตำแหน่ง จึงเป็นผลให้ทุกคนในสังคมมีรูปแบบโครงสร้างของบทบาท ในขณะที่นักจิตวิทยาพยายามอธิบายในแง่ของความสัมพันธ์ของกลุ่มชนว่า บทบาทของคนนั้นเป็นผลมาจากการที่บุคคลไปมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับคนอื่นหรือสิ่งอื่น อย่างไรก็ตาม การศึกษาถึงทฤษฎีบทบาทก็คงต้องอาศัยทั้งในแนวโครงสร้างทางสังคม และแนวปฏิสัมพันธ์ทางสังคมเชื่อมโยงเข้าด้วยกัน ดังที่ วิทยา สุวรรณะชญ (2527 : 43) ได้สรุปฐานะตำแหน่งและบทบาทของบุคคลทางสังคมไว้ดังนี้คือ

1. มีฐานะตำแหน่งอยู่จริงในทุกสังคม และมีอยู่ก่อนตัวคนจะเข้าไปครอง
2. มีบทบาทที่ควรจะเป็น (Ought-To-Be-Role) ประจำอยู่ในแต่ละตำแหน่ง
3. วัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีในสังคมนั้น ๆ เป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่ง ในการกำหนดฐานะตำแหน่งและบทบาทที่ควรจะเป็น
4. การที่คนเราจะทราบถึงตำแหน่งและบทบาทนั้น ได้มาจากสังคมกรรม (Socialization) ในสังคมนั้น ๆ
5. บทบาทที่ควรจะเป็นนั้น ไม่นั่นอนเสมอว่าจะเหมือนกับพฤติกรรมจริงของคนที่ครองตำแหน่งนั้น เพราะพฤติกรรมจริง ๆ นั้น เป็นผลของปฏิกิริยาของคนที่ครองฐานะตำแหน่งที่มีต่อบทบาทที่ควรจะเป็นกับบุคลิกภาพของตนเอง บุคลิกภาพของผู้อื่นที่เข้ามาร่วมในพฤติกรรมและเครื่องกระตุ้น (Stimulus) ที่มีอยู่ในเวลาและสถานที่ที่เกิดการติดต่อทางสังคม

2.1.3 ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการสนับสนุนบทบาท

ทฤษฎีที่ผู้วิจัยนำมาสนับสนุนครั้งนี้ จะเน้นทฤษฎีเกี่ยวกับการกระทำทางสังคม การตัดสินใจ และการมีส่วนร่วมมาอธิบายและสนับสนุนบทบาทด้านต่าง ๆ ในการวิจัยครั้งนี้ ดังนี้

1. ทฤษฎีการกระทำทางสังคม (Theory of Social Action)

จางง์ อคิวัฒนสิทธิ์ (2523 : 63) ได้อ้างถึงทฤษฎีการกระทำทางสังคมของ เวบเบอร์ (Weber) ที่ทำการศึกษาเรื่องการกระทำของมนุษย์ (Human Action) โดยให้คำจำกัดความการกระทำว่า เป็นพฤติกรรมของมนุษย์ที่เป็นการเปิดเผยและสลับ ซึ่งเวบเบอร์ (Weber) กล่าวว่า การกระทำทางสังคมของมนุษย์มี 4 ชั้น คือ

1. การกระทำที่มีเหตุผล (Rational) เป็นการกระทำที่ใช้วิธีการอันเหมาะสม ในอันที่จะบรรลุถึงจุดหมายที่เลือกไว้อย่างมีเหตุผล การกระทำดังกล่าวมุ่งไปในด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม

2. การกระทำที่เกี่ยวข้องกับค่านิยม (Valuable) เป็นการกระทำซึ่งใช้วิธีการที่เหมาะสมเช่นกัน เพื่อจะทำให้ค่านิยมสูงสุดในชีวิตมีความสมบูรณ์พร้อม การกระทำเช่นนี้มุ่งไปในด้านจริยธรรม ศาสนา และทางศีลธรรม เพื่อการดำรงตำแหน่งไว้ซึ่งความเป็นระเบียบในชีวิตทางสังคม

3. การกระทำตามประเพณี (Traditional) เป็นการกระทำที่ไม่เปลี่ยนแปลง โดยยึดเอาแบบอย่างที่ทำกันมาตั้งแต่อดีตเป็นหลักในพฤติกรรมกรกระทำตามประเพณีไม่คำนึงถึงเหตุผล

4. การกระทำที่แฝงด้วยความเส่นหา (Affective) การกระทำแบบนี้คำนึงถึงอารมณ์และความผูกพันทางจิต ระหว่างผู้กระทำกับวัตถุที่เป็นจุดหมายของการกระทำ การกระทำเช่นนี้ก็ไม่คำนึงถึงเหตุผลอย่างอื่นทั้งสิ้นนอกจากเรื่องส่วนตัว

2. ทฤษฎีการตัดสินใจและการกระทำทางสังคม (The Multiple Factors Theory of Decision Making and Social Action)

สฤทธิพงศ์ แสงมณี (2524 : 31) ได้กล่าวอ้างถึงทฤษฎีการกระทำทางสังคมของ วิลเลียม รีคเตอร์ (William Reeder) ซึ่งเป็นผู้รวบรวมกลุ่มของปัจจัย ที่เป็นเหตุทำให้มนุษย์กระทำหรือไม่กระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เป็นทฤษฎีเพื่ออธิบายถึงการกระทำทางสังคม (Social Action) ว่าการกระทำของมนุษย์ในเรื่องใด ๆ ก็ตามขึ้นอยู่กับกลุ่มปัจจัย ซึ่งมีอยู่ด้วยกันหลายประการ ได้แก่

1. เป้าหมาย (Goals)
2. ความเชื่อ (Belief Orientation)
3. มาตรฐานทางค่านิยม (Value Standard)
4. นิสัยและขนบธรรมเนียมประเพณี (Habit and Customs)
5. ความคาดหวังและปทัสสถาน (Expectation and Norms)
6. ข้อผูกพัน (Commitment)
7. แรง (Forces)
8. โอกาส (Opportunity)
9. ความสามารถ (Ability)
10. การสนับสนุน (Support)

จากทฤษฎีที่กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่า มีส่วนการกระทำทางสังคมที่สามารถจูงใจหรือสนับสนุนให้บุคคลมีส่วนร่วมในการกระทำกิจกรรมร่วมกัน คือ ปัจจัยด้านเป้าประสงค์ ข้อผูกพัน แรงเสริม และการได้รับการสนับสนุน

3. ทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมเป็นการเกี่ยวข้องของบุคคลทางด้านจิตใจและอารมณ์ ซึ่งการเกี่ยวข้องดังกล่าวจะมีการเร้าใจให้กระทำเพื่อให้บรรลุเป้าหมายของกลุ่ม ทั้งยังให้เกิดความรู้สึกร่วมรับผิดชอบกับกลุ่มนั้น แต่กลุ่มจะมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม และการทำงานเป็นกลุ่ม มีบทบาทในกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การพัฒนาชุมชน การแก้ปัญหาต่าง ๆ ในชุมชน การมีส่วนร่วมทำให้บุคคลที่มีส่วนร่วมเกิดความรู้สึกพอใจต่อการแก้ปัญหา มีความรู้สึกว่าตนเองได้ "ลงทุน" ในการให้ความคิดเห็น

ศราวุธ อรรถนารักษ์ (2534 : 12-13 อ้างอิงมาจาก กนานุช เล็กวิจิตร, 2531 : 14) ได้ศึกษาและวิเคราะห์กลุ่มตามทฤษฎีของ โฮแมนส์ (Homans) ที่ได้อธิบายถึงปัจจัยที่ทำให้บุคคลเกิดการรวมกลุ่มไว้ในหนังสือ The Human Group ว่ามีอยู่ด้วยกัน 3 ประการคือ

1. มีกิจกรรม หมายถึงสิ่งต่าง ๆ ที่บุคคลกระทำ เช่น เขียนบันทึก การลงนามในนิติกรรมสัญญา การตัดสินใจ เป็นต้น
2. การปฏิบัติโต้ตอบซึ่งกันและกัน หมายถึง การติดต่อสื่อสารระหว่างสมาชิก อันเป็นผลให้เกิดการปฏิบัติโต้ตอบซึ่งกันและกัน จึงเป็นการตอบสนองของบุคคลที่มีส่วนร่วมในกิจกรรมการสังเกต การปฏิบัติต่อกันอาจพิจารณาได้ 3 ทาง คือ ในแง่ความบ่อย คือมีการติดต่อกันเป็นประจำหรือไม่ในแง่ความนานคือ มีการติดต่อเป็นระยะเวลาานเท่าใด และในแง่ลำดับคือ ใครเป็นผู้ริเริ่มการติดต่อ
3. ความรู้สึกทางอารมณ์ หมายถึง ความรู้สึกต่าง ๆ อันได้แก่ ความคิด ความเชื่อ และความหวังของสมาชิกทั้งหลาย เป็นต้น อันเป็นลักษณะภายในของแต่ละบุคคลที่เป็นผลเนื่องมาจากการปฏิบัติซึ่งกันและกัน เช่น ความชอบพอรักใคร่ ความเคารพ ยกย่องและความเป็นเพื่อนสนิทกัน

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า ปัจจัยที่สัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมคือ อิทธิพลของกลุ่ม กิจกรรมโต้ตอบ ข้อตกลงร่วมกัน และความรู้สึกทางอารมณ์

การมีส่วนร่วมของประชาชน

นักวิชาการทางด้านการพัฒนาชุมชน กล่าวถึง การมีส่วนร่วมของประชาชนอันเป็นผลต่อการทำให้เกิดการพัฒนาไว้หลายท่าน เช่น

กรรณิกา ชมดี (2524 : 9) ได้กล่าวสรุปความหมายของการมีส่วนร่วมว่า หมายถึง "ความร่วมมือของประชาชน ไม่ว่าจะปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มคนที่เห็นพ้องต้องกันและเข้าร่วมรับผิดชอบ เพื่อดำเนินการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ต้องการกระทำผ่านกลุ่มหรือองค์กร เพื่อให้บรรลุถึงความเปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์" และ บัณฑร อ่อนคำ (2521 : 199-200) กล่าวถึงการระดมประชาชนให้เข้าสู่กระบวนการพัฒนาชนบท ตามแนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า หมายถึง กระบวนการที่สมาชิกของชุมชนมีการกระทำออกมาในลักษณะของการทำงานร่วมกันในการที่จะแสดงให้เห็นถึงความต้องการร่วม ความสนใจร่วม มีความต้องการที่จะบรรลุถึงเป้าหมายร่วมทางเศรษฐกิจและสังคมหรือการเมือง หรือการทำงานร่วมกัน เพื่อให้อิทธิพลต่ออำนาจมติชน ไม่ว่าจะ เป็นทั้งทางตรงหรือทางอ้อม หรืออาจจะเป็นการดำเนินการร่วมในการเพิ่มอำนาจต่อรองทางการเมือง เศรษฐกิจ การปรับปรุงสถานภาพทางสังคมในกลุ่มชุมชน พร้อมกันนี้ ไพรัตน์ เดชะรินทร์ (2525 : 6-7) กล่าวถึงการมีส่วนร่วมว่า หมายถึง กระบวนการที่รัฐบาลทำการส่งเสริม ชักนำ สนับสนุน และสร้างโอกาสให้ประชาชนในชุมชนทั้งในรูปส่วนบุคคล กลุ่มคน ชมรม สมาคม มูลนิธิ และองค์การอาสาสมัครรูปต่าง ๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือหลายเรื่องร่วมกัน ให้บรรลุตามวัตถุประสงค์และนโยบายการพัฒนาที่กำหนดไว้

จากแนวคิดดังกล่าว อาจสรุปได้ว่า การพัฒนาชุมชนนั้นมาจาก หลักการการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยมีการปฏิบัติของสมาชิกในชุมชนตามบทบาท ของตนที่มีอยู่

2.2 ความสัมพันธ์และบทบาทของโรงเรียนที่มีต่อชุมชน

การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนนั้น นับว่าเป็น งานสำคัญประการหนึ่ง และถือเป็นงานหลัก 1 ใน 6 ประการ ซึ่งสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ ได้ออกระเบียบว่าด้วยกลุ่มโรงเรียนประถมศึกษา และ ได้กล่าวถึงขอบข่ายงานกลุ่มโรงเรียนประถมศึกษาว่า "ในการดำเนินงานของกลุ่มโรงเรียนภายในกลุ่ม ให้มีการร่วมมือช่วยเหลือสนับสนุนกันทั้งในทาง กำลังงานและกำลังความคิด เพื่อให้การปรับปรุงส่งเสริมโรงเรียนในด้านต่าง ๆ คือ ด้านวิชาการ ด้านอาคารสถานที่ ด้านกิจการนักเรียน ด้านธุรการและการเงิน และด้านความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน (สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, 2525 : 466) เพื่อให้งานสร้างความสัมพันธ์ระหว่าง โรงเรียนกับชุมชนบรรลุผล โรงเรียนจึงควรยึดหลักการสำคัญในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ซึ่ง สตูปส์ และ แรฟเฟอร์ตี (Stoops and Rafferty 1961 : 515-519) สรุปไว้ดังนี้

1. ต้องมีทั้งให้และรับข่าวสาร คือ บุคลากรของโรงเรียนต้อง ทราบความเป็นไปของชุมชน และขณะเดียวกันโรงเรียนก็ต้องแถลงให้ประชาชน ทราบถึงปัญหาและวิธีดำเนินงานของโรงเรียน
2. การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนอย่าง ได้ผล อยู่ที่การใช้วิธีการหลาย ๆ แบบในขณะเดียวกัน
3. สิ่งสำคัญในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ก็คือพยายามทำให้ชุมชนเข้าใจโรงเรียนให้มากที่สุด

4. การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ควรเป็นงานที่ทำอย่างต่อเนื่อง

5. เพื่อให้เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างโรงเรียนกับชุมชน โรงเรียนควรให้ข้อมูลที่น่าสนใจ ง่ายต่อการเข้าใจและสอดคล้องกับสภาพการปัจจุบัน

นอกจากนี้ ทวี ทิมขำ (2530 : 207-208) ได้กล่าวถึงบทบาทของโรงเรียนชุมชนไว้ว่า โรงเรียนชุมชนมีส่วนช่วยทำหน้าที่บริการแก่ชุมชนในด้านต่าง ๆ เพื่อสนองความต้องการของชุมชนนั้น ๆ นอกเหนือจากการจัดการสอนในวิชาต่าง ๆ ตามปกติ กล่าวคือสามารถอำนวยความสะดวก แนะนำประชาชน เพื่อให้อยู่ดีกินดี โดยพัฒนาชุมชนในด้านต่าง ๆ เช่น

1. ด้านเศรษฐกิจ โรงเรียนชุมชนควรจะได้มีบทบาทในการที่จะยกมาตรฐานและระดับการครองชีพของชาวบ้านให้สูงขึ้นเรื่อย ๆ และเป็นไปอย่างรวดเร็วพร้อมกับลดรายจ่ายให้น้อยลง อาจจะใช้วิธีการเพิ่มผลผลิตจากอาชีพที่มีอยู่ให้รู้จักใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ รู้จักการรวมกลุ่มเพื่ออำนาจต่อรองกับตลาดสินค้า

2. ด้านสังคม โรงเรียนชุมชนมีส่วนช่วยทำให้ชาวบ้านมีการศึกษาสูงขึ้น มีความรู้เกี่ยวกับสังคมและชีวิตทั่วไปในชุมชนที่อาศัยอยู่ ทำให้ประชาชนมีความคิดถูกต้อง มีศีลธรรมดีงาม ให้ความรู้ด้านการปรับปรุงอนามัยและสุขภาพของชุมชน นอกจากนี้ยังนับได้ว่า โรงเรียนชุมชนมีส่วนช่วยเปลี่ยนแนวความคิดที่ไม่ถูกต้องได้โดยไม่มีการบังคับ รู้จักเลือกสิ่งใหม่ ๆ มาช่วยปรับปรุงเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตให้ดีขึ้น จึงนับได้ว่า เป็นการพัฒนาชีวิตให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมได้ เป็นผลให้ความเป็นอยู่ไม่ขัดแย้งกับพัฒนาการของโลก ไม่ปล่อยให้ความคิดผิด ๆ ครอบงำชาวบ้าน ความเป็นอยู่ของชาวบ้านดีขึ้นจากการได้กินดีอยู่ดี จะเป็นผลให้ช่วยลดอาชญากรรม มีความสามัคคี และรับผิดชอบต่อสังคมร่วมกัน

3. ด้านการเมือง เป็นความรับผิดชอบที่โรงเรียนต้องสร้างให้เกิดความสามัคคีขึ้นในชุมชน และสร้างความเข้าใจให้แก่ประชาชนถึงภาระที่รัฐบาลให้ความรับผิดชอบแก่ประชาชนทุกคน และสร้างความรู้สึกให้ประชาชนตระหนักถึงบทบาทและหน้าที่ของประชาชนเองที่มีต่อชาติบ้านเมือง

จะเห็นว่า หน้าที่และการจัดการศึกษาของโรงเรียนที่มีต่อชุมชนดังกล่าว เป็นหน้าที่ที่สำคัญที่สถาบันการศึกษาในระดับประถมศึกษาควรปฏิบัติ เพื่อให้โรงเรียนมีส่วนในการพัฒนาชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ แต่การที่โรงเรียนจะช่วยพัฒนาชุมชนได้ก็ต่อเมื่อสร้างความสัมพันธ์อันดีกับประชาชนในชุมชน และต้องถือว่าความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนมีความจำเป็นและสำคัญมาก เพราะตามปกติแล้ว เราเชื่อกันว่า บ้านกับโรงเรียนจะต้องทำงานร่วมกันและติดต่อกันอย่างใกล้ชิด (โถม บุญต่อ, 2533 : 25) อาจกล่าวได้ว่าโรงเรียนเป็นสถาบันที่มีบทบาทมากที่สุดในการพัฒนาชุมชน (วิมลศรี อุปรมัย และคนอื่น ๆ 2528 : 108)

จากความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนดังกล่าว จะเห็นว่าโดยภารกิจแล้ว โรงเรียนจะต้องจัดกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ทุกอย่างให้กับชุมชน ซึ่ง สุวัฒน์ มุทธเมธา (2524 : 5-21) กล่าวว่า โรงเรียนจะต้องตระหนักว่า นอกจากหน้าที่หลัก 5 ประการของสถาบันการศึกษา คือ การถ่ายทอดวัฒนธรรมทางสังคม การสร้างบูรณาการแก่สังคม การแนะนำส่งเสริมในการใช้นวัตกรรมต่าง ๆ การเลือกสรรแยกแยะบุคคลและพัฒนาบุคคลแล้ว โรงเรียนควรมีบทบาทและหน้าที่ที่สำคัญต่อชุมชนด้วย หน้าที่ดังกล่าวคือ

1. หาแนวทางหรือทิศทางให้แก่ชุมชน ซึ่งโรงเรียนต้องมีความรู้ความเข้าใจเรื่องชุมชนที่โรงเรียนตั้งอยู่พอสมควร ทั้งนี้ก็เพื่อจะได้นำมาพิจารณาในการวางแผนให้การศึกษา เช่น การจัดหลักสูตร การจัดการเรียนการสอน และการจัดกิจกรรมต่าง ๆ เป็นต้น เพื่อให้ให้นักเรียนนักศึกษาและประชาชนในชุมชนนั้น

เจริญก้าวหน้าไปตามแนวทาง และทิศทางที่ต้องการทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม อนามัย สุขาภิบาล ตลอดจนการใช้และสงวนทรัพยากรของชุมชน

2. พัฒนาชุมชนให้เจริญก้าวหน้าต่อเนื่องกันไป การให้เป้าหมาย แนวทาง และทิศทางแก่ชุมชนเพียงอย่างเดียว ย่อมไม่สามารถที่จะทำให้ชุมชน เจริญก้าวหน้าไปตามที่ต้องการได้ โรงเรียนจะต้องใช้การพัฒนาชุมชนให้ต่อเนื่อง กันไปด้วย โดยโรงเรียนต้องมีบทบาทหลายด้านคือ

2.1 พัฒนาค้นด้านบุคลิกภาพ วัฒนธรรม ความรู้ความสามารถ ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงและส่งเสริมทักษะ ในการประกอบอาชีพ ค่านิยม เจตคติ ตลอดจนวิถีชีวิตโดยทั่ว ๆ ไป

2.2 พัฒนาค้นให้รู้จักดำรงชีวิตร่วมกันตามวิถีทางประชาธิปไตย ทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม จัดเป็นกลุ่มต่าง ๆ ขึ้นทั้งในการปกครอง การอาชีพ การ แก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของชุมชน และการดำรงชีวิตทั่ว ๆ ไปที่ต้องพิจารณาาร่วมกัน

2.3 พัฒนาสิ่งแวดล้อม ทั้งสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ทางวัตถุ และสิ่งแวดล้อมทางสังคม

2.4 พัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

2.5 พัฒนาสุขภาพอนามัยและความเป็นอยู่ของประชาชน

การพัฒนาด้านต่าง ๆ ข้างต้น จะต้องพัฒนาในโรงเรียนและสถานศึกษา ก่อนแล้วขยายขอบเขตไปสู่ผู้ปกครองและประชาชนในชุมชน เพื่อให้การดำรงชีวิต ในโรงเรียนสอดคล้องสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชุมชน

สรุปได้ว่า การที่โรงเรียนจะประสบความสำเร็จในการสร้างความสัมพันธ์และปฏิบัติตามบทบาทของโรงเรียนที่มีต่อชุมชนนั้น ครูเป็นผู้มีบทบาท สำคัญที่สุด ชุมชนจะมีความสัมพันธ์กับโรงเรียนได้ดีเพียงใดย่อมขึ้นอยู่กับบทบาท ของครู ครูจึงไม่ควรละเลย โอกาสนี้ในการ ใช้ความรู้ความสามารถของตนพัฒนา